

Icones socioculturals catalanes en la publicació *Exprés Español*

Elisabeth Ripoll Gil

Universitat de les Illes Balears
Facultat de Filosofia i Lletres
Departament de Ciències Històriques
i Teoria de les Arts
Carretera de Valldemossa, km 7,5
07122 Palma
elisabeth.ripoll@uib.es

RESUM: La revista *Exprés Español* fou editada i publicada a la República Federal d'Alemanya (RFA) entre 1970 i 1977 amb l'impuls de la socialdemocràcia alemanya. L'equip de redacció principal, on hi havia periodistes professionals, es trobava ideològicament compromès amb el socialisme i feia al voltant d'una dècada que vivia a l'Alemanya occidental. En aquest article hem seleccionat una sèrie de textos referits a les icones socioculturals catalanes amb l'objectiu de conèixer quina informació arribava a l'emigració de l'Estat espanyol resident a la RFA, col·lectiu entès com a element dinàmic en el procés de canvi social, cultural i polític.

PARAULES CLAU: premsa, llibertat d'expressió, democràcia, censura, emigració, República Federal d'Alemanya.

Catalan sociocultural icons
in the publication *Exprés Español*

ABSTRACT: The magazine *Exprés Español* was edited and published in the Federal Republic of Germany between 1970 and 1977 following the momentum of the German social democracy. The main editorial team, which included professional journalists, was ideologically committed to socialism and had about ten years' experience living in the Federal Republic of Germany. In this paper, we have selected a number of texts concerning Catalan social and cultural icons, in order to analyze what information

RIPOLL, Elisabeth (2017), «Icones socioculturals catalanes en la publicació *Exprés Español*». *Cercles. Revista d'Història Cultural*, 20, 153-181. ISSN: 1139-0158. ISSN-e: 1699-7468. DOI: 10.1344/cercles2017.20.1006. Data de recepció: 11/4/2017. Data d'acceptació: 7/6/2017.

was received by Spanish emigrants who lived in West Germany, a group considered to be a dynamic element in the process of social, cultural and political transition.

KEYWORDS: press, freedom of speech, democracy, censorship, emigration, Federal Republic of Germany.

Tot individu té dret a la llibertat d'opinió i d'expressió; aquest dret inclou no ésser molestat a causa de les seves opinions, el d'investigar i rebre informacions i opinions i difondre-les, sense limitació de fronteres, per qualsevol mitjà d'expressió.

Declaració Universal dels Drets Humans

Una esperança desfeta, una recança infinita.

PERE QUART, *Corrandes d'exili*

Catalunya havia assolit la maduresa en molts aspectes culturals, socials i institucionals en el moment en què esclatà la Guerra Civil, fet que per al bàndol franquista representà un estímul per a l'articulació i l'execució d'una política repressiva.¹ Amb la instauració de la dictadura, els àmbits de la política i la cultura es van identificar cada cop més, motiu pel qual amb la derrota de la democràcia s'esdevingueren també la persecució i la repressió de qualsevol iniciativa cultural que reivindicqués la personalitat catalana.² Autors com Josep Benet han arribat a parlar de genocidi cultural per fer referència a la situació que la llengua i la cultura catalanes patiren un cop produïda la victòria del bàndol nacional.

1 Domènec GUANSÉ, «La cultura en la Catalunya autònoma», a M. CORRETGER i F. FOGUET (ed.), *Catalunya a l'exili*, Valls, Cossetània, 2013, p. 152-166.

2 Carles SANTACANA TORRES (coord.), *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*, Catarroja i Barcelona, Afers, 2013, p. 9-14.

La pluralitat cultural, lingüística o nacional era considerada sediciosa i transgressora de la unitat nacional i, per tant, mereixedora de destrucció. Es volgué eliminar qualsevol símbol que no respongués als valors del règim franquista, de manera que el català va desaparèixer dels espais radiofònics, es van eliminar monuments, estàtues i làpides dedicades a figures de la història de Catalunya, es modificà el nom dels carrers i, arran de l'ordre fixada pel Govern de Burgos el 29 d'abril de 1938, la producció i la circulació de llibres, fulletons o qualsevol tipus d'imprès quedaren subjectes a l'autorització del Ministeri de l'Interior.³ La repressió contra la premsa fou especialment cruenta a Catalunya, tot i que aviat sorgí una premsa clandestina, al marge de les autoritats i impresa sense dipòsit legal, i llur elaboració i distribució foren penalitzades.⁴

Una de les expressions més característiques de la lluita contra la dictadura enfront de la repressió de la llengua i la cultura catalanes fou la resistència cultural. Activitats com l'excursionisme, el sardanisme o les vetllades literàries i musicals esdevingueren elements de referència no només per a l'entreteniment, sinó espais de socialització política i cultural que originaren importants iniciatives en la sensibilització nacional. Pel que fa a les iniciatives editorials emmarcades en la resistència cultural, destaquem la revista *Serra d'Or*, editada per Publicacions de l'Abadia de Montserrat des del 1959, estri de reflexió social i cultural i exemple de lluita en la superació de la censura franquista, i *Cavall fort*, apareguda el 1961 i destinada a un públic infantil i juvenil.⁵

3 Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

4 Teresa LLORENS SALA, *Premsa clandestina i de l'exili a l'Heremoteca a l'Arxiu Històric de la Ciutat (1939-1977)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Arxiu Municipal, 2000.

5 En la línia de la resistència cultural podem esmentar també el naixement el 1961 d'Òmnium Cultural, associació dedicada a la protecció i la divulgació de la llengua i la cultura catalanes. Les autoritats franquistes suspengueren la seva condició d'entitat legal i en

Tot i la Llei de premsa del 1966, la permissivitat continuà essent molt restringida. A títol d'exemple, podem dir que l'any 1977 només el 9,5% dels llibres publicats a Catalunya estaven escrits en català.⁶

L'activisme cultural a Catalunya va ser coetani d'iniciatives que es portaren a terme a l'exili, tant al continent americà com a l'europeu, i entre les quals destaquen l'organització dels Jocs Florals entre 1941 i 1977⁷ i l'activitat editorial i la publicació de capçaleres com *Revista dels Catalans d'Amèrica* (1939), *Quaderns de l'Exili* (1943-1947), *Revista Literària Catalana* (1944-1948), *La Nova Revista* (1955-1958) i *Pont Blau* (1952-1963), entre moltes d'altres.⁸

El règim franquista era conscient de la importància que tenien els mitjans de comunicació com a estris per a la difusió d'idees,⁹ i la censura a què van ser sotmeses capçaleres de premsa, llibres i autors n'és una mostra evident. A més, el control exercit per l'Administració no es va circumscriure a les fronteres de l'Estat espanyol, sinó que arribà també a la població que residia a l'exterior, exiliada o emigrada.

Si ens centrem en el collectiu d'emigrants que especialment des dels anys seixanta creuaren les fronteres i es dirigiren a altres països

decretaren el tancament el 1963. El 1967 es tornà a legalitzar i aconseguí fites destacades en la recuperació cultural i nacional, com el desenvolupament de campanyes pel català a l'escola i la creació del Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. Vegeu *Catalunya. Tota la nostra cultura*, vol. 1, Barcelona, Edicions 62, 2008, p. 231-235.

6 Antonio César MORENO CANTANO, «La censura franquista y el libro catalán y vasco (1936-1975). La nueva España (Imperio del libro españolísimo)», a E. RUIZ BAUTISTA (coord.), *Tiempo de censura. La represión editorial durante el franquismo*, Asturias, Trea SL, 2008, p. 146-159.

7 Josep FAULÍ, *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili, 1941-1977*, Barcelona, Publicacions de l'Abadía de Montserrat, 2002.

8 Vegeu un ampli estudi sobre la premsa catalana a Rafael TASIS i Joan TORRENT, *Història de la premsa catalana*, vol. 1 i 2, Barcelona, Bruguera, 1966.

9 Matilde Eiroa SAN FRANCISCO, «La comunicación al servicio de la política exterior del régimen de Franco», a E. BORDERÍA ORTIZ, F. MARTÍNEZ GALLEGO i I. RIUS SANCHIS (coord.), *Política y comunicación en la historia contemporánea*, Madrid, Fragua, 2010, p. 751-770.

de l'Europa occidental, dues són les consideracions que hem d'emfatitzar. D'una banda i sobre la base de múltiples investigacions desenvolupades durant els darrers anys, cal rebatre la tradicional concepció de l'emigració com a col·lectiu desproveït de consciència política democràtica i de compromís. Cal entendre el col·lectiu emigrant com a possible element dinàmic de canvi, atès el seu procés de resocialització i les experiències adquirides en societats que els reportaren noves coordenades culturals, socials, econòmiques i ideològiques. En altres paraules, l'experiència migratòria permeté el coneixement, la valoració, la normalització i l'aprenentatge de valors democràtics.

Aquesta circumstància no era ignorada pel règim franquista, que emprà els mitjans que tenia a la seva disposició per tal de projectar una imatge distorsionada del fet migratori, idealitzant el país d'origen i alterant les condicions reals de l'emigrant.¹⁰ Així doncs, les autoritats feren arribar capçaleres com *Pueblo, Ya o 7 fechas* als centres d'emigrants, a més d'editar a través de l'Instituto Español de Emigración la revista *Carta de España*.¹¹ Ultra la premsa, la difusió de programes de ràdio i televisió també formà part de les estratègies informatives del règim, i en aquest sentit cal destacar «Mensaje de España» de Radio Nacional de España.

La segona consideració que s'ha de tenir present és que, amb l'objectiu d'oferir a l'emigració una font alternativa d'informació i atès el context democràtic dels països d'acolliment, els governs, els sindicats i els partits polítics dels països de destinació, així com els nuclis d'oposició franquista a l'exterior, impulsaren iniciatives comunicatives tant en l'àmbit escrit com en l'audiovisual, que de retruc foren con-

10 SONIA MARTÍN PÉREZ, *La representación social de la emigración española a Europa (1956-1975): el papel de la televisión y otros medios de comunicación*, Madrid, Ministerio de Empleo y Seguridad Social, 2012.

11 La publicació, encara activa, es pot consultar a www.cartadeespana.es.

siderades com a propaganda política d'oposició per l'Administració franquista, que intentà sense èxit censurar-ne els continguts.

Des de la perspectiva de l'emigració resident a la República Federal d'Alemanya, podem esmentar publicacions com *Exprés Español*, *Servicio de Prensa*,¹² *Grito*¹³ o *Cuadernos Socialistas*,¹⁴ així com els butlletins de les seccions locals del PSOE¹⁵ o de les seccions locals de les Joventuts Socialistes d'Espanya,¹⁶ entre altres organitzacions, i els quals generalment presentaven edicions irregulars. En l'àmbit audiovisual alemany, el programa radiofònic en castellà emès a Radio Baviera des del 1964 i presentat per Josep Moll Marquès¹⁷ i Manuel Moral Roca constituí una plataforma de denúncia contra la dictadura i un espai privilegiat per difondre el pensament democràtic, fins al punt que el govern franquista tractà d'intervenir i censurar, sense èxit, les seves emissions.¹⁸

12 *Servicio de Prensa* fou una publicació impulsada per la secció de la UGT de Frankfurt el 1963 i reproduïa en castellà les notícies de la premsa internacional i de l'exili que feien referència a l'Estat espanyol.

13 *Grito* fou el butlletí de notícies en castellà editat per la Confederació de Sindicats Alemanys.

14 *Cuadernos Socialistas* fou publicada entre 1966 i 1967 per l'Agrupación Socialista Española de Frankfurt i recollia les tendències de renovació de les directives socialistes a l'exili.

15 Com ara *Avance*, òrgan de l'Agrupació de Neuss de la Federació del PSOE a la RFA.

16 Per exemple, *Amanecer Socialista*, editat per les Joventuts Socialistes d'Espanya a Kassel.

17 Josep Moll Marquès nasqué a Ciutadella l'any 1934 i morí a Palma el 2007. Era fill del lingüista i editor Francesc de Borja Moll i de Francisca Marquès. Residí a la RFA des de l'any 1961 i tornà a Mallorca el 1977. Durant la seva estada a Alemanya treballà com a periodista a Radio Baviera i a *Exprés Español*, a més d'impulsar i participar en la creació de la secció local del PSOE a Munic el 1975 i la creació de la Federació Nacional del PSOE a la RFA el 1976.

18 El cas de Radio Baviera ha estat estudiat per Roberto SALA, *Fremde Worte. Medien für «Gastarbeiter» in der Bundesrepublik im Spannungsfeld von Außen- und Sozialpolitik*, Paderborn, Katalog, 2011, i Roberto SALA, «Franco como objetivo. Los medios de comunicación para emigrantes españoles en Alemania occidental en los años sesenta y setenta»,

***Exprés Español*, una publicació socialista a la República Federal d'Alemanya**

La revista *Exprés Español*, de caràcter mensual, fou publicada a la República Federal d'Alemanya entre l'octubre del 1970 i el maig del 1977 amb l'objectiu principal de contrarestar la influència que exercia la premsa franquista. Tot i que no actuava com a òrgan oficial de cap partit polític, els continguts relatius al sector renovador del PSOE¹⁹ predominaren per sobre de la resta de tendències socialistes.

La publicació nasqué a partir de la iniciativa del diputat socialdemòcrata Hans Matthöfer, una de les personalitats polítiques més criticades pels representants de l'Estat espanyol a l'exterior²⁰ a causa dels seus judicis envers el règim franquista i la manca de llibertat polítiques i sindicals.²¹ Era conegut amb el sobrenom de Diputat per Barcelona pel seu compromís amb l'oposició antifranguista i, especialment, amb la renovació en el si del socialisme a l'Estat espanyol.

La redacció principal d'*Exprés Español* estigué a les mans d'un grup de socialistes residents a la RFA, alguns dels quals durant els anys seixanta havien desenvolupat iniciatives polítiques i sindicals di-

Migraciones y exilios, núm. 14, 2013, p. 33-60. Remetem també a Antonio MUÑOZ SÁNCHEZ, *El amigo alemán. El SPD y el PSOE de la dictadura la democracia*, Barcelona, RBA, 2012, p. 28-29.

19 Sobre la situació interna del PSOE, vegeu Santos JULIÀ, *Los socialistas en la política española, 1879-1982*, Madrid, Taurus, 1996, i Richard GILLESPIE, *Historia del Partido Socialista Obrero Español*, Madrid, Alianza, 1988.

20 Carta de Luis Enrique Sorribes Peris, agregat laboral de l'Ambaixada d'Espanya a Bonn, a Clemente Cerdà Gómez, cap del Servei de Relacions Exteriors Sindicals, de 10 de febrer de 1967, Arxiu General de l'Administració (AGA), Sindicats, capsa 2618, top 35/05.

21 «El 1 de Mayo y los sindicatos libres. Entrevista con Hans Matthöfer», entrevista feta a Radio Baviera el dia 1 de maig de 1967 i recollida a *Servicio de Prensa*, núm. 162, 29 de maig de 1967.

rigides a renovar les executives socialistes de l'exili, circumstància que, unida al posicionament ideològic de Matthöfer, confirma la intenció de la publicació de donar veu al sector renovador del PSOE.²²

Les temàtiques tractades en els vuitanta números totals que tingué la publicació foren fonamentalment de tipus social (condicions de vida, laborals i educatives dels emigrants...) i polític (oposició al règim franquista, anàlisi de la situació internacional, política interna de la RFA...), tot i que també hi trobem referències culturals, esportives, entrevistes i ressenyes literàries, entre d'altres.²³

A continuació presentem una selecció de continguts publicats a *Exprés Español* relacionats amb algunes de les icones socioculturals catalanes del anys setanta, amb l'objectiu de conèixer quina informació i amb quins criteris es feia arribar al col·lectiu emigrant.

Llengua i cultura catalanes

Pel que fa als continguts de tipus cultural publicats a *Exprés Español*, destacaren les ressenyes de llibres, de pel·lícules i d'obres de teatre, així com articles i entrevistes amb persones destacades en l'àmbit

22 Sobre les iniciatives de renovació de les executives socialistes a l'exili, Manuel FERNÁNDEZ- MONTESINOS, *Lo que en nosotros vive*, Barcelona, Tusquets, 2008. Vegeu també Antonio MUÑOZ SÁNCHEZ, «La Unión General de Trabajadores y los sindicatos alemanes frente a la emigración española en la República Federal de Alemania, 1960-1964», a A. FERNÁNDEZ ASPERILLA (ed.), *Gente que se mueve. Cultura política, acción colectiva y emigración española*, Madrid, Fundación 1º de Mayo, 2010, p. 231-316, i Carlos SANZ DÍAZ, «Un sindicato en la emigración. La Unión General de Trabajadores y los trabajadores españoles en Alemania (1961-1976)», a A. ALTED VIGIL (dir.), *UGT y el reto de la emigración económica, 1975-1976*, Madrid, Fundación Francisco Largo Caballero, 2010, p. 134-221.

23 Segons José María Arche Molinero, un dels redactors principals, arribà a haver-hi tiratges de deu mil exemplars. Explica també que es feren arribar exemplars a Espanya, tot i que alguns cops eren retinguts a la frontera alludint motius duaners, però es tractava de qüestions polítiques. Entrevista a José María Arche Molinero, Madrid, 20 de juny de 2013.

intel·lectual. En aquest sentit, un dels fils conductors de la publicació fou la denúncia de la censura exercida pel Govern franquista envers les diverses formes d'expressió cultural que no s'ajustaven als estrictes marges oficials.

En relació amb la llengua i la cultura catalanes, ens interessen una sèrie d'articles signats pel periodista d'origen menorquí Josep Moll Marquès. El seu enfocament partia de la destrucció de la personalitat dels pobles en l'àmbit físic a través de la guerra i en l'àmbit cultural a través de la dictadura, i parava una atenció especial a la situació de les llengües diferents de la castellana en el context del règim franquista.

Després de l'ocupació de Barcelona per les tropes del bàndol nacional començà un procés de persecució contra la llengua, la cultura i la personalitat catalanes. El 5 d'abril de 1938 s'abolí l'Estatut d'autonomia de Catalunya i la llengua catalana deixà de ser reconeguda com a llengua oficial, de manera que quedà prohibit el seu ús en públic i va ser confinada a l'ús privat i familiar. Es va prohibir l'ensenyament i l'ús del català a les escoles públiques i privades, al registre civil i fins i tot en el nom d'institucions. Es van suprimir l'Institut d'Estudis Catalans i la Universitat Autònoma de Barcelona, mentre que a la Universitat de Barcelona es va excloure el català com a eina de treball i com a matèria, juntament amb assignatures relatives a la història i el dret de Catalunya. A les vies públiques es van difondre missatges coercitius, com ara «si eres español, habla el idioma del Imperio», mentre que les biblioteques foren sotmeses a depuracions, comissades, destruïdes o dispersades. La diada de Sant Jordi del 1939 ja no fou possible trobar llibres en català, mentre que quedaren prohibits la celebració de l'Onze de Setembre i la dels Jocs Florals, que tenien lloc a Barcelona des del 1859.²⁴

24 Josep BENET, *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

De tota aquesta repressió n'era conscient Josep Moll Marquès, que va saber aprofitar la llibertat d'expressió de la RFA per tal de difondre el valor de la democràcia entre els emigrants a través dels mitjans de comunicació amb què va treballar durant la seva estada a Alemanya, entre 1961 i 1977.

Moll imputava al règim franquista la destrucció de la personalitat nacional dels pobles (incloent-hi costums, tradicions, idiomes...), fets que qualificava de genocidi, i emprava el concepte d'aniquilació per referir-se a la prohibició i la persecució del català, el galleg i el basc en l'àmbit educatiu, en els mitjans de comunicació i en la vida quotidiana de la població. Segons la seva opinió, aquest mètode repressiu havia pretès esgotar qualsevol reduecte de resistència:

Y lo primero que hicieron las tropas de Franco al conquistar Barcelona, aparte de prohibir el uso del catalán, fue derribar la estatua de Rafael de Casanova, el defensor de las libertades de Cataluña en la lucha contra el centralismo que imponía el primer rey Borbón en España.²⁵

Davant la tímida publicació d'alguns textos en català o l'ús de la llengua catalana en l'àmbit musical, Josep Moll argumentava que es tractava més d'una necessitat d'acceptació en el context internacional que no d'una evolució en les arrels ideològiques del règim, ja que altres símbols continuaven prohibits.

La qüestió idiomàtica adquirí major ressò a *Exprés Español* a partir del debat desenvolupat entre Josep Moll i Julián Marías²⁶ i que sorgí de la publicació d'un article de Marías a *La Vanguardia Española*²⁷ que

²⁵ *Exprés Español*, novembre de 1975, núm. 62, p. 33.

²⁶ *Exprés Español*, novembre de 1974, núm. 50, p. 13-16; *Exprés Español*, novembre de 1975, núm. 62, p. 36, i correspondència entre Josep Moll i Julián Marías, disponible a l'Arxiu General del Consell de Mallorca, Fons Josep Moll, anys a Alemanya, carpeta 16.

²⁷ *La Vanguardia Española* fou una de les poques capçaleres aparegudes abans de la guerra i que continuà la seva publicació després de la guerra, segons Rafael TASTIS i Joan

segons Moll representava una tergiversació de les condicions reals amb què es feia front al tema de la llengua a l'Estat espanyol. Per a Moll Marquès, la manca de respecte pel patrimoni cultural per part del règim franquista era indiscutible, circumstància que revertia en una manca de consideració pels drets humans fonamentals en aspectes com ara la impossibilitat d'expressar-se en llengua no castellana en contextos de tipus polític, com judicis o interrogatoris. En la defensa de la llengua com a patrimoni cultural, Moll s'afligia especialment amb la impossibilitat de la població d'aprendre a llegir i escriure en la llengua materna en el context del sistema educatiu, fet que s'evidenciava en tota una generació que desconeixia els fonaments lingüístics bàsics del català.²⁸ En aquest sentit, cal tenir en compte la influència familiar de Josep Moll, ja que el seu pare, Francesc de Borja Moll, tingué un paper important en la normalització de la llengua catalana en el context de la dictadura a través d'obres de referència com el *Diccionari Alcover-Moll*.²⁹

Dels músics de l'exili a la Nova Cançó

L'expressió artística musical té un important vessant comunicatiu que en el cas del món cultural català s'ha vist consolidat amb moviments com el de la Nova Cançó o figures de referència com la de Pau

TORRENT, *Història de la premsa*, vol. I, p. 886. El juny del 1939 el director de la publicació, Luis de Galinsoga, afirmava que «los españoles debemos hacer tres cosas: pensar como Franco, sentir como Franco y hablar como Franco, que hablando naturalmente, en el idioma nacional, ha impuesto su victoria [...]». Vegeu Josep BENET, *L'intent franquista*, p. 325.

²⁸ *Exprés Español*, novembre de 1974, núm. 50, p. 13-16.

²⁹ El compromís de Josep Moll Marquès amb la cultura catalana es pot constatar també a través de la seva participació com a part de la comissió organitzadora de la darrera edició dels Jocs Florals de la Llengua Catalana celebrats a l'exili, en concret a Munic, el 1977. Vegeu Josep FAULÍ, *Els Jocs Florals*, p. 167.

Casals, i llur significació arribà al col·lectiu de l'emigració a través d'*Exprés Español*.

Amb motiu de la mort de Pau Casals a Puerto Rico el 1973, nombroses capçaleres publicaren necrològiques que enaltien la seva figura. El violoncellista vendrellenc fou un referent en la projecció cultural catalana a l'exterior; el seu compromís amb la democràcia, amb la pau i amb la catalanitat, així com la seva tasca d'innovació musical, feren possible que Pau Casals adquirís una vasta rellevància en capçaleres de tipus polític i cultural com *La Humanitat*, *Butlletí d'Informació de la Generalitat de Catalunya*, *Quaderns d'Exili*, *Ressorgiment*, *La Nostra Revista* o *Pont Blau*, entre moltes d'altres.³⁰

Després de la victòria del bàndol nacional, Pau Casals s'establí a Prada i ajudà els compatriotes internats en els camps de concentració. Això no obstant, el seu compromís amb la democràcia adquirí ressonància pública quan va declarar que no tornaria a acceptar cap invitació per tocar a Anglaterra atesa la immobilitat del Govern anglès envers el règim franquista, consideració que també el va portar a rebutjar el nomenament com a doctor honoris causa a les universitats d'Oxford i de Cambridge.

La imatge de Casals com a català universal es consagrà el 1971, quan rebé la Medalla de la Pau, estrenà l'himne que havia compost per a les Nacions Unides i pronuncià en el seu discurs d'agraïment la cèlebre frase «I am a Catalan». Al llarg de la seva vida rebé altres reconeixements, com el nomenament de doctor honoris causa per la Universitat d'Edimburg i la Universitat de Veracruz, el nomenament de gran oficial de la Legió d'Honor Francesa i l'atorgament de la

30 Josep Maria FIGUERES ARTIGUES, «La imatge de Pau Casals en la premsa catalana de l'exili (1939-1975)», E. BORDERÍA ORTIZ, F. MARTÍNEZ GALLEGO i I. RIUS SANCHIS (coord.), *Política y comunicación en la historia contemporánea*, Madrid, Fragua, 2010, p. 242-263.

Medalla de la Llibertat, que rebé de mans del president dels Estat Units d'Amèrica John Fitzgerald Kennedy.³¹

Arran de la mort de Pau Casals, la premsa dedicà nombroses cròniques a la seva figura com a músic i com a home de compromís. A *Exprés Español* Julio Montalvillo³² signà la necrològica de Casals, evidenciant que havia transcendit el virtuosisme musical i s'havia convertit en símbol i portaveu de la pau, la democràcia i la catalanitat.

Tal com havien fet altres publicacions com *Serra d'Or*,³³ la necrològica sobre Casals enaltia la seva obra artística («eleva el violoncelo a una categoria antes nunca sospechada»), però sobretot posava èmfasi en la seva vàlua com a figura compromesa amb l'honestedat, la pau i la societat. En aquest sentit i a diferència d'altres capçaleres, *Exprés Español* destacà l'Associació Obrera de Concerts com un dels grans assoliments de Casals en la difusió i la sensibilització musicals.

Sens dubte, el cop d'estat, la guerra i l'exili marcaren l'esdevenir de la seva vida,³⁴ de manera que per a ell els conceptes de pau i llibertat estigueren sempre lligats:

Me doy cuenta de que frecuentemente la política es un negocio sucio, pero un artista no puede compaginar con su conciencia el mantenerse al margen cuando se trata de problemas candentes y sobre todo cuan-

31 Web de la Fundació Pau Casals, paucasals.org (data de consulta: 15 de març de 2017), i Josep M. CORREDOR, *Pau Casals*, Barcelona, Edicions 62, 1991.

32 Julio Montalvillo nasqué el 1952 a Àvila i anà a Munic per estudiar filologia clàssica. Fou redactor de l'espai radiofònic en castellà de Radio Baviera, on també treballaren Josep Moll i Manuel Moral. Montalvillo formà part de l'equip de redacció des del 1968, i a partir del 1978 dirigí els espais culturals i religiosos del programa, a més de ser el responsable de la informació social i laboral de l'emissió en castellà. *El País*, 15 de novembre de 1988, disponible a elpais.com (data de consulta: 8 de març de 2017).

33 *Serra d'Or*, núm. 170, novembre de 1973, p. 17-21.

34 Segons Javier ALFAYA, *Crónica de los años perdidos. La España del tardofranquismo*, Madrid, Temas de Hoy, 2013, p. 182-185, Queipo de Llano declarà públicament que si Pau Casals queia en mans de les tropes nacionals, ordenaria que li tallessin els braços.

do están en juego el derecho y la libertad. Y el gobierno republicano es a quien España debía el derecho y la libertad.³⁵

Els anys seixanta portaren noves fórmules d'expressió relacionades amb la música i la personalitat catalana dins les fronteres de l'Estat espanyol. La Nova Cançó representà en el tombant dels anys cinquanta el primer moviment de la cultura popular que la llengua catalana pogué encapçalar des de la Guerra Civil. Esdevingué un mitjà de comunicació i d'expressió eminentment popular, espontani i lliure, però sobretot actuà com a estri per a la supervivència de la llengua i la cultura en unes circumstàncies històriques, socials, polítiques i culturals molt concretes, donant resposta a un sentiment col·lectiu i una anàlisi compartida sobre les principals problemàtiques del moment.

Linici de la Nova Cançó com a fenomen públic es troba marcat per la participació de Ramon Pelegero (Raimon) en la Nit de Santa Llúcia del 1962, quan era encara estudiant d'història a la Universitat de València. Tot i això, el fet decisiu per a l'evolució d'aquest moviment tingué lloc en la celebració de la cinquena edició del Festival de la Canción Mediterránea el setembre del 1963, quan Raimón i Salomé interpretaren *S'én va anar* i aconseguiren el triomf per votació popular. A partir d'aquest moment, el músic valencià es convertí en el màxim exponent de la Nova Cançó i realitzà gires més enllà de les fronteres de l'Estat espanyol, però patí alhora la censura de les autoritats amb les seves actuacions i tasca musical. La seva producció artística era un testimoni de la realitat, fet que amb la seva capacitat de comunicació el situa encara avui dia com a referent indiscutible en la tasca de conscienciació i sensibilització popular contra la dictadura en el context dels Països Catalans.³⁶

³⁵ *Exprés Español*, desembre de 1973, núm. 39, p. 5-6.

³⁶ Jordi GARCIA-SOLER, *La nova cançó*, Barcelona, Edicions 62, 1976, p. 11-54, i Llorenç SOLDEVILA I BALART, *La nova cançó (1958-1987). Balanç d'una acció cultural*, Barcelona, L'Aixemador, 1993, p. 115-136.

A *Exprés Español* es va publicar una extensa entrevista a Raimon realitzada pel periodista Adolfo C. Barricart. Els principals temes que s'analitzaren foren la manca de llibertat d'expressió i la funció social de la cançó, a més d'altres aspectes com el tancament de Raimon a Montserrat per protestar contra el procés de Burgos o la seva opinió sobre els processos de reivindicació social que es duïen a terme a l'Amèrica Llatina.

En l'entrevista Raimon valorava la capacitat que tenia la música per arribar a un públic ampli, especialment si es comparava amb altres manifestacions, com les escrites, circumstància que feia especialment valuosa la capacitat de la cançó catalana en la tasca comunicativa i de sensibilització de la població envers la dictadura. Aquesta vàlua atorgada a la paraula musicada es va fer evident també per l'acció del règim franquista, que censurà aproximadament una quarta part de les cançons de Raimon. Sobre la censura, Raimon afirmava:

El sistema en el cual estamos viviendo nosotros impide, no sólo a los cantantes, sino a todo el mundo que exprese su personalidad. Todo debe pasar por los caminos de la censura.³⁷

A més de la seva tasca com a testimoni i agent de sensibilització, la carrera artística de Raimon es caracteritzà per la recuperació d'autors catalans d'època medieval, com Ausiàs March. Segons afirmà a *Exprés Español*, aquesta tasca tenia molt a veure amb la vigència de les temàtiques, així com amb la importància d'atorgar un espai a referents de la cultura catalana que eren ignorats pel sistema educatiu franquista. Pel que fa la llengua, Raimon considerava que el català es trobava en estat d'hibernació i que el canvi experimentat per alguns cantautors cap al bilingüisme evidenciava estratègies de censura diferenciades.

37 *Exprés Español*, agost de 1972, núm. 23, p. 37.

Un dels temes tractats en l'entrevista fou la participació de Raimon en el tancament al monestir de Montserrat com a acte de protesta pel procés de Burgos. Aquest compromís públic amb l'oposició antifranquista va ser, segons Raimon, el principal motiu pel qual la seva carrera es va veure constantment marcada per la censura i la dificultat per actuar en públic.³⁸

Un altre dels referents de la Nova Cançó fou Joan Manel Serrat, tot i que la seva evolució artística diferí de la de Raimon en aspectes fonamentals, com la qüestió lingüística. Serrat es convertí en ídol de la cançó popular a tot l'Estat espanyol amb *Cançó de matinada*, fins al punt que el 1968 va ser seleccionat com a representant de TVE per al Festival d'Eurovisió, però hi renuncià quan li fou prohibit interpretar el famós *La la la* en català. Aquest episodi en la història de la censura no impedí, tanmateix, que Serrat fes servir el castellà en la seva carrera musical, decisió que tingué una no menyspreable transcendència social i que feu evident un període de crisi interna en la Nova Cançó, tot i que el moviment es mantingué dempeus i compromès amb la llengua i la cultura catalanes.³⁹

Joan Manel Serrat fou entrevistat a *Exprés Español* pel periodista Carlos Mora Herman, però defugí la polèmica entorn del bilingüisme⁴⁰ i posà l'èmfasi en altres qüestions de la seva carrera musical.

Així doncs, Serrat, que també fou increpat per interpretar cançons en català,⁴¹ musicà autors de parla castellana, com els poetes Antonio Machado i Miguel Hernández, i no fou fins a finals dels anys setanta que musicà textos de Joan Salvat Papasseit, Joan Oliver o Josep Carner.⁴²

38 *Ibidem*, p. 36-39.

39 Jordi GARCIA-SOLER, *La nova cançó*, p. 57-70, i Llorenç SOLDEVILA I BALART, *La nova cançó (1958-1987)*, p. 163-180.

40 *Exprés Español*, agost de 1973, núm. 35, p. 5-7.

41 *Triunfo*, 20 de maig de 1972, núm. 503, p. 59.

42 Llorenç SOLDEVILA I BALART, *La nova cançó (1958-1987)*, p. 171.

Malgrat la polèmica pel que fa a l'ús de la llengua (alguns autors arribaren a parlar de confrontació entre Serrat i Raimon),⁴³ Serrat es mostrava compromès amb la societat i la democràcia, i afirmà que «Yo no canto para divertir. No soy un payaso. Quiero hacer pensar, reflexionar, analizar. Yo llamo al pan, pan; y al vino, vino».⁴⁴

Un punt en comú amb l'entrevista realitzada a Raimon foren les referències al context internacional, i específicament als processos revolucionaris d'Amèrica Llatina. En aquest sentit, ambdós músics opinaven que els processos revolucionaris de l'època mereixen una atenció especial per causa del seu contingut ideològic relatiu a la justícia social.⁴⁵

El món esportiu: el Futbol Club Barcelona, més que un club

En fútbol, cada vez se perfila un bipartidismo en el que el Real Madrid representa el conservadurismo generalmente triunfante, y el Barcelona juega el papel de la reconocida Oposición.⁴⁶

La història del Futbol Club Barcelona un cop produït el cop d'Estat fou una història de lluita per la supervivència, però també de compromís amb la democràcia i la identitat catalana. La postguerra representà nombroses dificultats per al club, ja que durant la Segona República s'havia consolidat esportivament i simbòlicament com l'equip de referència de Catalunya. Un cop acaba la guerra, l'Estat

43 *Triunfo*, 16 d'agost de 1975, núm. 672, p. 25.

44 *Exprés Español*, agost de 1973, núm. 35, p. 6.

45 *Ibidem*, p. 5-7.

46 *Exprés Español*, abril de 1975, n. 55, p. 8.

franquista va atribuir-se el control de les activitats esportives i les impregnà dels valors feixistes del règim.

La rivalitat esportiva i política entre el Reial Madrid i el Barça es va fer evident i es va intensificar amb el pas del temps. Així, per exemple, els canvis de presidència en ambdós equips contribuïren a atorgar a l'enfrontament connotacions més enllà de les estrictament esportives. Santiago Bernabeu accedí a la presidència de l'equip blanc fent ostentació de la seva participació en l'ocupació franquista de Catalunya el 1939, mentre que les presidències de Narcís de Carreras i d'Agustí Montal i Galobart al Barça comportaren un progressiu distanciament envers el règim, manifestat en accions com la rehabilitació de Joan Gamper, fundador de l'equip.

Exprés Español, que s'editava en un context de llibertat d'expressió, es feu ressò de la disputa extraesportiva establerta entre el Reial Madrid i el Barça i va fer una crítica del Govern franquista a través de l'anàlisi del sistema esportiu.

La massa social blaugrana no només va créixer després de la desfeta de la Guerra Civil, sinó que es feu evident el compromís dels aficionats catalans amb l'oposició antifranquista a través d'episodis com el suport i la solidaritat amb la vaga de tramvies del 1951. Així mateix, l'equip va actuar com a element d'integració social en el context dels moviments migratoris interiors, i tot plegat feu inqüestionable el fet que el club havia assolit un espai propi en l'imaginari nacional català.

L'any 1957 es va inaugurar el nou estadi, que significativament no va portar el nom del fundador perquè per a les autoritats franquistes la figura de Gamper era indissociable del catalanisme. Malgrat tot, els actes d'inauguració del Camp Nou feren visible la catalanitat del club a través de mostres folkloristes, però sobretot per l'ús públic de la llengua catalana, exemplificat en l'himne de Josep Badia.

L'arribada a la presidència de Narcís de Carreras el 1968 i sobretot la d'Agustí Montal i Galobart el 1969 representaren un major

compromís polític, social i cultural del Futbol Club Barcelona amb la democràcia i la catalanitat. El Barça no només es trobava lluny de la retòrica espanyolista, sinó que el seu simbolisme es confirmava amb el lema «Més que un club», esmentat per primer cop pel president Carreras el gener del 1968 i que adquirí un significat que encara ara és vigent.

El compromís amb l'ús de la llengua catalana de la directiva de Montal es manifestà a través del nou butlletí de l'entitat, redactat majoritàriament en català, i amb l'edició de carnets de soci en llengua catalana des del 1972. Això no obstant, el fet més destacable i que provocà més problemes al club pel que fa a les autoritats franquistes fou l'ús del català a través de la megafonia de l'estadi, ja que representava l'ús normalitzat de la llengua catalana davant les masses per primer cop des del 1939.

L'any 1974, encara amb la dictadura vigent i activa, va tenir lloc la celebració del setanta-cinquè aniversari del club, en què es feu manifesta la simbiosi entre el club i els sectors democràtics i catalanistes. A més de l'aniversari fundacional, la temporada 1973-1974 estigué marcada pel fixatge de l'holandès Johann Cruyff i la consecució de la Lliga pel FCB amb un total de cinquanta punts.⁴⁷

Malgrat tot, els èxits no es mantingueren durant la temporada següent, de manera que «la crítica madrileña comienza a tratar al ídolo con cierta saña. Comienza a cobrarse la pretensión —para ella intolerable—, de haber querido poner al holandés a la altura de la intocable “saeta rubia”».⁴⁸

47 Sobre la informació relativa a la història del FCB, vegeu Carles SANTACANA I TORRES, «Una lectura sociopolítica del FC Barcelona», *Estudis Baleàrics*, núm. 92/93, octubre 2008-abril 2009, p. 113-120. Vegeu també *Catalunya. Tota la nostra cultura*, vol. 1, p. 231-235, i el web oficial del Futbol Club Barcelona, www.fcbarcelona.es (data de consulta: 6 de març de 2017).

48 *Exprés Español*, abril de 1975, núm. 55, p. 8.

Un dels episodis més recordats de l'any 1975 fou l'expulsió de Cruyff del camp del Màlaga acompanyat per la policia després de sol·licitar a l'àrbitre que atengués les indicacions d'un jutge de línia. Del jugador holandès, *Exprés Español* afirmava que «está sometido a una tremenda presión. Los árbitros son duros con él. Los jugadores contrarios le muelen a golpes y, si protesta correctamente al árbitro, el público se le echa encima y el árbitro le muestra la tarjeta blanca. Él no está sometido al mismo trato que los demás. Paga el precio de su gloria».⁴⁹

D'aquest episodi, el president Montal en feu una lectura política segons la qual el club es trobava discriminat per l'Administració i per les autoritats oficials, i arribava a considerar que el club era víctima d'una campanya d'hostilitat dirigida contra tots els valors que representava, una campanya que afectava el seu rendiment com a equip esportiu i beneficiava altres equips. Montal considerava que els àrbitres no eren independents, però, sobretot, que l'estructuració del sistema esportiu responia a un sistema centralista i antidemocràtic. Tant la societat civil com la premsa van entendre que les declaracions de Montal transcendien el marc esportiu. Així, a *Exprés Español* s'escrivia:

[...] evidentemente el ámbito meramente futbolístico se trasciende para alcanzar un significado mucho más general. Podemos, sin forzarlos demasiado, deducir de estas declaraciones, que el fútbol español es centralista y antidemocrático porque el estado español es también centralista y antidemocrático. Y que el señor Montal quiere, no solo un fútbol descentralizado, sino un sistema político descentralizado. Y que el señor Montal, en política, se apunta a la Democracia.⁵⁰

49 *Exprés Español*, abril de 1975, núm. 55, p. 9.

50 *Ibídem*.

Lluís Maria Xirinacs. La veu d'un poble

Mi trabajo consiste en despertar a la gente, para que abran los ojos a las injusticias del régimen actual.⁵¹

Lluís Maria Xirinacs nasqué a Barcelona el 1932 en el si d'una família benestant, conservadora i de profundes arrels catòliques. El 1955 fou ordenat sacerdot i es dedicà a l'ensenyament, tot i que aviat es feu palesa la seva consciència cívica i començaren els enfrontaments amb les autoritats polítiques i religioses. El governador civil l'expulsà de Barcelona, i a partir de la seva participació en la Caputxinada fou expulsat de la diòcesi de Solsona. El 1968 abandonà les estructures religioses oficials i desenvolupà una oposició al franquisme des de la premissa de la no-violència, per això va recórrer a nombroses vagues de fam i també es va negar a pagar les multes imposades pel règim.

La primera vaga tingué lloc l'any 1969, amb l'objectiu de demanar la separació entre l'Església i l'Estat. Poc després Xirinacs participà a Montserrat en l'acte de protesta contra el procés de Burgos i inicià una segona vaga de fam de vint-i-un dies per enaltir les reivindicacions de les llibertats essencials de l'home.⁵² El Tribunal d'Ordre Públic li obrí un procés en què l'acusava de propaganda il·legal, tot i que aconseguí la llibertat provisional.

L'any 1971 col·laborà en la constitució de l'Assemblea de Catalunya i l'any següent fou detingut i multat en els actes celebrats a Ripoll amb motiu del primer aniversari de l'Assemblea. Davant la negativa a pagar la multa, Xirinacs fou portat a la presó de Zamora,

⁵¹ Lluís Maria Xirinacs en una declaració a *Exprés Español*, juliol de 1976, núm. 70, p. 10-13.

⁵² Sobre aquesta vaga de fam, remetem a Lluís Maria XIRINACS, *Vaga de fam per Catalunya. Diari de 21 dies*, Barcelona, Nova Terra, 1977.

però inicià una vaga de fam que posà en perill la seva vida i va haver de ser traslladat a l'hospital i alliberat quatre dies després.⁵³ Episodis similars, de detencions, multes i vagues, es repetiren durant els anys següents, consolidant el seu activisme no-violent i configurant una imatge pública pròpia en el context de l'antifranquisme, fins al punt que algunes capçaleres com *Serra d'Or* o *Triunfo* parlaven d'ell com a «místic de la resistència»⁵⁴ o de la «locura de un profeta».⁵⁵

Pax Cristi li atorgà el 1974 el Memorial Joan XXIII per la seva acció no-violenta i durant els anys següents fou proposat per al Premi Nobel de la Pau.

Poc abans de la mort de Franco i després d'haver passat vint-i-dos mesos de reclusió a la presó de Carabanchel,⁵⁶ Xirinacs aconseguí la llibertat i posà en marxa una nova vaga de fam per tal de reclamar l'amnistia general. Sens dubte, però, una de les accions que més atenció captà fou la vaga iniciada el 24 de desembre de 1975 davant la presó Model de Barcelona amb l'objectiu d'aconseguir la llibertat dels presos polítics, vaga que durà més d'un any.⁵⁷

El juliol del 1976 la revista *Exprés Español* publicà una entrevista i un article dedicats a Xirinacs en què es tractaren el seu compromís i activisme, els seus fonaments ideològics i religiosos, així com la repressió patida per part de les autoritats polítiques i policials.⁵⁸

53 Vegeu la biografia sobre Lluís Maria Xirinacs a www.xirinacs.org. Data de consulta: 11 de març de 2017.

54 *Serra d'Or*, agost de 1976, núm. 203, p. 11-15. Article signat per Montserrat Roig.

55 *Triunfo*, 24 de gener de 1976, núm. 678, p. 38-41. Article signat per Montserrat Roig.

56 Sobre l'empresonament de Lluís Maria Xirinacs, remetem a Lluís M. XIRINACS, *L'espectacle obsessiu. Diari de presó I 1974*, Barcelona, Nova Terra, 1976, i Lluís M. XIRINACS, *Entro en el gran buit. Diari de presó II 1975*, Barcelona, Nova Terra, 1976.

57 La biografia sobre Lluís Maria Xirinacs és extreta de www.xirinacs.org. Data de consulta: 11 de març de 2017.

58 *Exprés Español*, juliol de 1976, núm. 70, p. 10-13. Entrevista realitzada per Enrique Pérez i Marta Masselis.

Xirinacs explicava que l'activisme pacífic era resultat de la seva consciència, de la seva concepció ideològica i religiosa, però deia que per sobre de tot actuava amb el vistiplau popular:

Yo siempre he hecho lo que mi consciencia me dictaba [...]. Si lo que hago no tiene resonancia popular o es rechazado por el pueblo en algún momento, pienso que, indefectiblemente, me he equivocado [...]. Mi lucha por la amnistía creo que es algo totalmente popular [...]. Hasta que la gente no se canse, yo no me iré. Pero aún no hay indicio de ello. Al contrario, cada vez hay más gente acompañándome. Me considero una persona al servicio de la colectividad.⁵⁹

A més del suport popular, Xirinacs explicava que el seu activisme rebia el suport d'un sector de l'Església identificat amb la democràcia i amb els drets de l'home, i destacaven el pare Llanos i el pare Díez-Alegría; a més a més, entre els seus fonaments ideològics, Xirinacs incloïa la connexió amb la teologia de l'alliberació d'Amèrica Llatina, que entre altres aspectes propugnava l'acció i la lluita no violenta sobre la base de l'anàlisi dels evangelis.

Pel que fa a la vaga davant la Model, Enrique Páez i Marta Maselos, autors de l'entrevista, explicaven que «desde hace cinco meses se encuentra frente a la Cárcel Modelo (en la calle Entenza) de 9 de la mañana a 9 de la noche, “esperando la amnistía”, como él mismo declara, acompañado siempre por los “Captaires de la Pau” que hacen guardia permanente con él, en diversos turnos, calculándose en un número de 500 diarios».⁶⁰

Mentre Xirinacs era vigilat en els seus moviments davant la Model, a Barcelona el nombre de vagues es duplicà respecte a l'any anterior i el nombre d'hores perdudes per vaga es multiplicà per vuit. El 8 de febrer de 1976 al voltant de setanta mil persones es manifestaren a

59 *Exprés Español*, juliol de 1976, núm. 70, p. 10.

60 *Ibidem*.

l'Eixample de Barcelona demanant «llibertat, amnistia i estatut d'autonomia», fet que demostrava que l'intent de reduir l'aperturisme polític a uns mínims no era acceptat a Catalunya. Les manifestacions foren reprimides durament.⁶¹

En la celebració del Primer de Maig del mateix 1976 Xirinacs fou detingut i torturat. Durant els anys anteriors, el tracte que havia rebut per part de la policia diferí del tracte rebut per altres opositors al règim, per tres motius principals, segons la seva anàlisi:

1. Ser sacerdote. Esto me protege [...]. 2. La campaña Premio Nobel. Si tuviera el régimen una postura violenta conmigo, la reacción de Europa sería tajante y clara. Cada vez que a mí me tocan, se lo echan en cara a Areilza en sus viajes por Europa. Fraga dio la orden de no pegarme a partir de entonces. Este privilegio que tengo, a la policía le molesta, pero tienen que hacerlo así. Fraga quiere mantener su careta democrática en Europa. 3. Mi método no violento de lucha, lo cual desconcierta muchísimo a la policía [...].⁶²

Malgrat tot, Xirinacs fou represaliat violentament, tal com exposà en la declaració reproduïda a *Exprés Español*, en la qual relatava la cronologia dels fets d'aquell Primer de Maig de 1976. El canvi en el tracte atorgat a Xirinacs s'explica arran d'unes declaracions que feu a *Cambio 16* que no agradaren al ministre Fraga Iribarne, qui, en conseqüència, «dio permiso para que me escarmentaran de una vez, dándole “carta blanca” al Gobernador Civil de Barcelona para que me trataran como quisieran».⁶³

Sens dubte, Lluís Maria Xirinacs s'havia convertit en un referent en la lluita contra el franquisme, posició que refermà amb la seva

61 Albert BALCELLS I GONZÁLEZ, *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona, La Esfera de los Libros, 2006, p. 1175-1178.

62 *Exprés Español*, juliol de 1976, núm. 70, p. 11.

63 *Ibídem*.

participació en la Marxa per la Llibertat, impulsada per Pax Cristi amb l'objectiu d'analitzar les problemàtiques del moment arreu de les comarques catalanes i assumint la premissa de la no-violència com a forma de lluita cap a l'alliberació.⁶⁴ També fou l'any 1976 quan aparegué l'*Avui*, el primer diari en llengua catalana després de la dictadura, es va reconèixer oficialment l'Institut d'Estudis Catalans i començà a funcionar la primera emissora de ràdio en català, Ràdio 4, a més de celebrar-se amb restriccions la diada de l'Onze de Setembre, que va concentrar més de cent mil persones.⁶⁵

La cloenda de l'entrevista a Xirinacs consistí en unes paraules dirigides al col·lectiu emigrant:

Me preocupa mucho la emigración a Europa. Todo lo que signifique una ayuda a los emigrantes es interesante. Estoy convencido de que si hubiera una amnistía, la emigración se reduciría sensiblemente. Los emigrantes españoles son mucho más patriotas que los que tienen el monopolio del patriotismo. Mientras los emigrantes ingresan divisas en España, los «patriotas oficiales» practican fuga de capitales.⁶⁶

Conclusions

Al tombant dels anys cinquanta s'obrí una fase de migracions exteriors que revertí en un procés de canvi social i cultural de l'Estat espanyol. L'emigració representà una oportunitat per a la socialització de la població en noves coordenades culturals, socials, econòmiques i ideològiques, i llur impacte es pogué veure potenciat pel fet de co-

64 *Ibidem*, p. 11.

65 Albert BALCELLS I GONZÁLEZ, *Història de Catalunya*, vol. IV, Barcelona, La Esfera de los Libros, 2006, p. 1175-1178.

66 *Exprés Español*, juliol de 1976, núm. 70, p. 12.

mençar a residir en països de caràcter democràtic. Així doncs, l'experiència migratòria va afavorir el coneixement, la normalització i l'aprenentatge de nous valors polítics i ciutadans, així com la presa de contacte amb la llibertat d'expressió.

El desenvolupament de la vida quotidiana en països democràtics i, per tant, el contacte i la participació en sindicats i partits polítics plurals, la participació en manifestacions i vagues, o l'accés a la premsa lliure, tingueren efectes sobre les pràctiques ciutadanes de l'emigració, malgrat que les estratègies de control desenvolupades per l'Administració franquista actuaren com a element de contenció.

La revista *Exprés Español* (1970-1977) publicà principalment continguts de tipus polític i social, i entre els articles i les entrevistes publicats podem localitzar referències a les principals icones socioculturals catalanes dels anys setanta.

Tot i que no podem afirmar que hi hagués un nombre elevat de referències específiques a la personalitat catalana en el conjunt de la revista, és cert que els continguts publicats s'adreçaren a qüestions o figures de referència, com la situació de la llengua catalana en el context de la dictadura franquista.

Malgrat el reduït nombre d'articles dedicats a les icones socioculturals catalanes i que va publicar sempre en castellà, es pot considerar que *Exprés Español* contribuï a millorar la coneixença de la personalitat nacional de Catalunya entre el conjunt d'emigrants que, originaris de qualsevol punt de l'Estat espanyol, es trobaven residint a la República Federal d'Alemanya. El contacte de l'emigració amb aquest tipus de premsa lliure, analítica i crítica amb la dictadura, conscient de la riquesa cultural que s'intentava censurar, es revelà un estri valuós en el procés de canvi cultural a l'Estat espanyol a través del mecanisme del retorn.

Bibliografía

- ALFAYA, Javier. *Crónica de los años perdidos. La España del tardofranquismo*. Madrid: Temas de Hoy, 2013.
- BALCELLS I GONZÁLEZ, Albert. *Història de Catalunya*. Vol. IV. Barcelona: La Esfera de los Libros, 2006.
- BENET, Josep. *L'intent franquista de genocidi cultural contra Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.
- Catalunya. Tota la nostra cultura*. Vol. 1 i 2. Barcelona: Edicions 62, 2008.
- CORREDOR, Josep M. *Pau Casals*. Barcelona: Edicions 62, 1991.
- FAULÍ, Josep. *Els Jocs Florals de la llengua catalana a l'exili, 1941-1977*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2002.
- FERNÁNDEZ-MONTESINOS, Manuel. *Lo que en nosotros vive*. Barcelona: Tusquets, 2008.
- FIGUERES ARTIGUES, Josep Maria. «La imatge de Pau Casals en la premsa catalana de l'exili (1939-1975)». A: BORDERÍA ORTIZ, E.; MARTÍNEZ GALLEGO, F.; RIUS SANCHIS, I. (coord.). *Política y comunicación en la historia contemporánea*. Madrid: Fragua, 2010, p. 242-263.
- GARCIA-SOLER, Jordi. *La nova cançó*. Barcelona: Edicions 62, 1976.
- GILLESPIE, Richard. *Historia del Partido Socialista Obrero Español*. Madrid: Alianza, 1988.
- GUANSÉ, Domènec. «La cultura en la Catalunya autònoma». A: CORRETER, M.; FOGUET, F. (ed.). *Catalunya a l'exili*. Valls: Cossetània, 2013.
- JULIÀ, Santos. *Los socialistas en la política española, 1879-1982*. Madrid: Taurus, 1996.
- LLORENS SALA, Teresa. *Prensa clandestina i de l'exili a l'Hemeroteca a l'Arxiu Històric de la Ciutat (1939-1977)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Arxiu Municipal, 2000.
- MARTÍN PÉREZ, Sonia. *La representación social de la emigración española a Europa (1956-1975): el papel de la televisión y otros medios de comunicación*. Madrid: Ministerio de Empleo y Seguridad Social, 2012.
- MORENO CANTANO, Antonio César. «La censura franquista y el libro catalán y vasco (1936-1975). La nueva España (Imperio del libro es-

- pañolísimo)». A: RUIZ BAUTISTA, E. (coord.). *Tiempo de censura. La represión editorial durante el franquismo*. Asturias: Trea SL, 2008, p. 146-159.
- MUÑOZ SÁNCHEZ, Antonio. «La Unión General de Trabajadores y los sindicatos alemanes frente a la emigración española en la República Federal de Alemania, 1960-1964». A: FERNÁNDEZ ASPERILLA, A. (ed.). *Gente que se mueve. Cultura política, acción colectiva y emigración española*. Madrid: Fundación 1º de Mayo, 2010, p. 231-316.
- MUÑOZ SÁNCHEZ, Antonio. *El amigo alemán. El SPD y el PSOE de la dictadura la democracia*. Barcelona: RBA, 2012.
- SALA, Roberto. *Fremde Worte. Medien für «Gastarbeiter» in der Bundesrepublik im Spannungsfeld von Außen- und Sozialpolitik*. Paderborn: Kata-log, 2011.
- «Franco como objetivo. Los medios de comunicación para emigrantes españoles en Alemania occidental en los años sesenta y setenta». *Migraciones y Exilios*, núm. 14, 2013, p. 33-60.
- SAN FRANCISCO, Matilde Eiroa. «La comunicación al servicio de la política exterior del régimen de Franco». A: BORDERÍA ORTIZ, E.; MARTÍNEZ GALLEGU, F.; RIUS SANCHIS, I. (coord.). *Política y comunicación en la historia contemporánea*. Madrid: Fragua, 2010, p. 751-770.
- SANTACANA I TORRES, Carles. «Una lectura sociopolítica del FC Barcelona». *Estudis Balearics*, núm. 92/93, octubre 2008-abril 2009, p. 113-120.
- (coord.). *Entre el malson i l'oblit. L'impacte del franquisme en la cultura a Catalunya i les Balears (1939-1960)*. Catarroja i Barcelona: Afers, 2013.
- SANZ DÍAZ, Carlos. «Un sindicato en la emigración. La Unión General de Trabajadores y los trabajadores españoles en Alemania (1961-1976)». A: ALTED VIGIL, A. (dir.). *UGT y el reto de la emigración económica, 1975-1976*. Madrid: Fundación Francisco Largo Caballero, 2010, p. 134-221.
- SOLDEVILA I BALART, Llorenç. *La nova cançó (1958-1987). Balanç d'una acció cultural*. Barcelona: L'Aixemador, 1993.
- TASIS, Rafael; TORRENT, Joan. *Història de la premsa catalana*. Vol. 1 i 2. Barcelona: Bruguera, 1966.
- XIRINACS, Lluís M. *L'espectacle obsessiu. Diari de presó I 1974*. Barcelona: Nova Terra, 1976.

- *Entro en el gran buit. Diari de presó II 1975*. Barcelona: Nova Terra, 1976.
- *Vaga de fam per Catalunya. Diari de 21 dies*. Barcelona: Nova Terra, 1977.

Fonts d'arxiu

Arxiu General de l'Administració (AGA), Sindicats.

Arxiu General del Consell de Mallorca, Fons Josep Moll, anys a Alemanya.

Fonts d'hemeroteca

Exprés Español

Serra d'Or

Servicio de Prensa

Triunfo

Fonts orals

Entrevista a José María Arche Molinero, Madrid, 20 de juny de 2013.

Fonts en xarxa

Web de la publicació *Carta de España*, www.cartadeespaña.es.

Web de la Fundació Pau Casals, paucasals.org.

Web del Futbol Club Barcelona, www.fcbarcelona.es.

Web de la Fundació Randa – Lluís M. Xirinacs, www.xirinacs.org.

Copyright © 2017. Aquesta obra està subjecta a una llicència de Creative Commons mitjançant la qual qualsevol explotació n'haurà de reconèixer els autors, citats a la referència que apareix a l'inici del document.